

Tomáš JIRÁNEK

Hospodářský bojkot jako odpověď na antisemitismus. Příklad druhé Československé republiky¹

Abstract: Economic Boycott in Response to Anti-Semitism Using the Example of the Second Czechoslovak Republic

The economic boycott of Nazi Germany became one of the weapons in the fight against the anti-Semitism of the Nazi regime. During the 1930s, it continued in different power and was also directed against other states where anti-Jewish actions were taking place. That is why the Second Czechoslovak Republic, in which the domestic right wing was heard louder and louder and which, at the same time, found itself under the strong pressure from Germany, was affected by the boycott, too. In spite of the government's effort to preserve the tradition of religious and racial tolerance, anti-Jewish attacks, mostly verbal, but gradually even real, took place at different levels, resulting in attempts to declare a boycott of Czech-Slovak goods exported to democratic states, especially the USA.

Key words: 20th century history – economic history – Czechoslovak history – the Second Czechoslovak Republic – anti-Semitism – boycott

Německo bylo brzy po nástupu Adolfa Hitlera k moci podrobena kritice z různých stran za protidemokratické změny, které nový režim zaváděl. Jedním z mála praktických kroků se stal hospodářský bojkot země, vyhlášený ve světě jednak židovskými organizacemi, jednak příslušníky levicových stran a spolků ve snaze dosáhnout toho, aby nacisté přestali utiskovat určité skupiny obyvatelstva v Německu.² Tento bojkot v různě silném rozsahu přetrval až do začátku druhé světové války

1 Studie vznikla s podporou projektu Grantové agentury České republiky č. 16-02274S *Židovský bojkot nacistického Německa (1933–1941)*.

2 Tématu nebyla prozatím věnována velká pozornost. Z dosud uveřejněných prací viz zejména Moshe R. GOTTLIEB, *American anti-Nazi resistance, 1933–1941: an historical analysis*, New York 1982; dále např. *Nazis against the world: the counter-boycott is the only defensive weapon against Hitlerism's world-threat to civilization: selected speeches from world leaders of public opinion*, New York, Non-Sectarian Anti-Nazi League to Champion Human Rights, [1934?]; *Wirtschaftsboykott*, Jewish Central Information Office, London 1934.

a hrozil i dalším zemím, jejichž vlády by se rozhodly zavádět především protizidovská opatření.

Jednou z takových zemí se stalo i Československo, přesněji druhá Československá republika, která se po Mnichově dostala pod silný tlak ze strany Německa. Bylo to dosti paradoxní, protože meziválečné Československo díky vstřícné politice vůči židům vlastním i zahraničním získalo velmi dobrou pověst ve světovém židovském hnutí. Toto hnutí se dělilo na řadu proudů – sionisty, ortodoxní a jiné, jejichž stoupen- ci se organizovali v různých společnostech, občas vyznávajících ostré názorové protiklady.³ Od prvního sionistického kongresu, svolaného Theodorem Herzlem roku 1897 do Basileje, se židé z celého světa setkávali, aby řešili své postavení a další postup směřující k dosažení stanovených cílů, ať už se jednalo o skutečné zrovnoprávnění, nebo vytvoření židovského státu na území Palestiny. Mnohá z těchto setkání se díky výše zmíněné vládní politice konala v Československu.⁴ Velmi často se podobné akce konaly ve švýcarských městech a v menší míře také v Rakousku. Lze předpokládat, že místa byla vybírána s ohledem na význam židovské komunity v dané zemi, ale nepochybně byly brány v úvahu rovněž vnitřní poměry daného státu a stupeň tamního antisemitismu. V této souvislosti stojí za pozornost, že žádný ze sionistických světových kongresů ve 20. a na počátku 30. let (o období po nástupu Hitlera zde netřeba mluvit) se nekonal v Německu a od roku 1933 ani v německých městech českomoravského pohraničí.

Jistěže se v letech 1918–1938 i v ČSR ozývaly i antisemitské hlasy,⁵ ale díky autoritě prezidenta Masaryka,⁶ k němuž se hlásila převážná část obyvatelstva, nikdy nezískaly výraznější váhu. Československo v té době přijalo velké množství uprchlíků včetně židovských, nemělo ovšem podmínky pro jejich trvalé umístění.⁷

3 Viz například Tatjana LICHTENSTEIN, *Zionists in interwar Czechoslovakia: minority nationalism and the politics of belonging*, Bloomington, Indianapolis [2016].

4 Jako příklad lze uvést XII. sionistický světový kongres v Karlových Varech roku 1921, XIII. o dva roky později na tomtéž místě, XVIII. roku 1933 v Praze, 4. světový kongres Unie sionistů – revisionistů v roce 1930 v Praze, konference světové exekutivy radikálních sionistů v Praze na konci téhož roku, mezinárodní kongres židovských tělovýchovných jednot „Makkabi“ v Praze 1931, VII. konference WIZO – Světové organizace židovských žen v Praze roku 1933, I. světová konference židovské socialistické mládeže v Praze téhož roku, 8. světový kongres „Makkabi“ v Brně 1935, II. zimní hry „Makkabi“ v roce 1936 v Banské Bystrici a další.

5 Viz např. Ines KOELTZSCH, *Praha rozdělená i sdílená. Česko – židovsko – německé vztahy 1918–1938*, Praha 2015.

6 Ke vztahu T. G. M. k židovství viz nejnověji Miloš POJAR, *T. G. Masaryk a židovství*, Praha 2016.

7 O tom viz zejména Kateřina ČAPKOVÁ – Michal FRANKL, *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938*, Praha – Litomyšl 2008. Autoři zdůrazňují spíše kritický pohled na danou otázku.

Přelomem v tomto ohledu se stal Mnichov. Nastalo období tzv. druhé republiky, jež přineslo řadu změn do života země.⁸ Pod tlakem mezinárodních i vnitřních okolností se síly vyznávající Masarykovu demokratickou tradici dostaly do defenzivy. Prezident Edvard Beneš jako hlavní symbol této tradice odstoupil z úřadu⁹ a odjel do zahraničí. Československá republika, oslabená ztrátou území, části obyvatelstva i významného dílu průmyslu a ložisek nerostných surovin, nucená starat se o uprchlíky z pohraničí české i židovské,¹⁰ se ocitla v těžkém postavení. Hledal se viník. Na toho hlavního – Německo – se v tisku neútočilo, naproti tomu se množily výpady proti dosavadnímu politickému uspořádání země, proti parlamentarismu a politickým stranám, proti bývalému prezidentovi a dalším stoupencům masarykovské demokracie. Ozývalo se volání po záchraně národa a současně sílilo přesvědčení, že je nutno za každou cenu vycházet s Německem.¹¹

Tlak z Německa neustával¹² a uvnitř země se začaly ve stále větší míře prosazovat spíše pravicové síly. Jednou z jejich cest, jak upoutat pozornost a označit viníka současných potíží, byl antisemitismus. Značnou potíž představovala skutečnost, že německý tisk v těsně pomnichovském období uveřejňoval jako hotovou věc údajně připravovaná protižidovská opatření v Československu, ačkoliv československá vláda takové kroky ještě několik měsíců úspěšně odsouvala. Zprávy z Německa bohužel přejímaly světové

8 O druhé československé republice viz například Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české*, sv. XVa, Praha – Litomyšl 2006; Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha – Litomyšl 2004; Jan RATAJ, *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice*, Praha 1997; Václav JUNEK, *Druhá republika: nultá hodina*, Brno 2011; Dušan TOMÁŠEK, *Deník druhé republiky*, Praha 1988.

9 „1. října 1938 – nazíří po podepsání Mnichova – řekl maršál H. Göring oficiálně dr. V. Mastnému, československému vyslanci v Berlíně, že Německo by nemohlo dovolit, abych po Mnichově podržel úřad presidenta republiky. Nebude prý vůbec už se mnou jednat. Naznačil zároveň, že jestliže nebudu ihned resignovat, bude prý Německo postupovat vůči Československu při uplatňování mnichovské dohody s naprostou bezohledností.“ Edvard BENEŠ, *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*, Praha 1948, s. 73. Podobné zprávy přicházely i z jiných stran neoficiální cestou. Tamtéž.

10 J. Rataj uvádí, že z oblastí odstoupených Německu přišlo 122 000 Čechů, 15 000 židů a 18 000 německých antifašistů, z oblastí obsazených Polskem 30 000 Čechů. J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 12. Viz též Jan BENDA, *Útěky a vyhánění z pohraničí 1938–1939*, Praha 2013.

11 Podrobněji viz J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české*, s. 9 an.

12 Ministr zahraničí ČSR se 14. 10. 1938 sešel v Berlíně s Hitlerem, který mu dal jasné pokyny. Ladislav Feierabend je později shrnul následovně: „Führer Chvalkovskému zdůraznil, že nesmíme pokračovat v Benešově politice, že máme rozvázat spojeneckou smlouvu s Francií a SSSR, nemáme se mazlit s komunisty, s židy a s demokracií a máme respektovat všechna německá přání.“ Ladislav FEIERABEND, *Politické vzpomínky I*, Brno 1994, s. 45. Cit. dle Petr BEDNAŘÍK, *Antisemitismus v českém denním tisku v období druhé republiky*, in: Marcela Zoufalá – Jiří Holý (edd.), *Rozpad židovského života. 167 dní druhé republiky*, Praha 2016, s. 200.

agentury a také – v dané záležitosti velmi důležitá – Jewish Telegraphic Agency, jež ovlivňovala názory židů ve světě.¹³

Postavení židů v druhé republice¹⁴

Protižidovské postoje v době druhé republiky, jež budily pozornost v zahraničí, vycházely z několika zdrojů: jednak šlo o útoky – zejména slovní v tisku – českých radikálních nacionalistů a některých organizací zájmových a profesních,¹⁵ dále nejen slovní, ale i praktické kroky Němců žijících v českých zemích mimo pomnichovský zábor, jež zasáhly židovské zaměstnance německých institucí, a nedala se přehlížet situace na Slovensku, kde bylo nepřátelství vůči židům z historických důvodů silnější než v českých zemích. Od získání autonomie v říjnu 1938 se životní podmínky židů na Slovensku zřetelně ztížily, protože proti nim vyvíjely větší tlak jak autonomní státní orgány, tak Hlinkova garda.¹⁶ V malých městech například příslušníci Hlinkových gard bránili nežidovským občanům nakupovat v židovských obchodech. Autonomní slovenské orgány se k takovým záležitostem stavěly „chápavě“ a na znepokojené dotazy z Prahy odpovídaly, že poměry na Slovensku jsou jiné než v západní polovině republiky, že židé na Slovensku vždy v minulosti postupovali proti Slovákům a že výstřelky, kterých se dopouští Hlinkova

13 Viz například News, Jewish Telegraphic Agency (dále JTA), Vol. IV., No. 160, 13. 10. 1938, citovaly *Angriff a Völkischer Beobachter*, oficiální nacistické tiskoviny, které předpovídaly ostrý antisemitský obrat v politice nové české vlády, psaly o „*revoluci v postoji českého národa k židovské otázce*“ a o tom, že čeští právníci a lékaři požadovali zavedení „*árijského paragrafu*“ v profesních komorách. Dospěly též k závěru, že „*ve spojení s židovskou otázkou abdikace dr. Eduarda Beneše bude mít dalekosáhlý dopad, protože Beneš byl ochráncem židů, který usilovně kladl překážky zavedení rasových zásad*“. Dále: News, JTA, Vol. I., No. 163, 17. 10. 1938 uvedly, že podle zprávy JTA z Berlína z 16. 10. 1938 se v německých kruzích předpovídá československý antisemitský program dle německého způsobu jako výsledek pokračujících rozhovorů ministra zahraničí F. Chvalkovského v Německu. Podobných zpráv bylo více, ovšem další upozorňovaly i na snahu česko-slovenské vlády vyhnout se protižidovským opatřením.

14 Těto otázky byla nejnověji věnována kolektivní monografie M. ZOUFALÁ – J. HOLÝ (edd.), *Rozpad židovského života*. Viz též Miloš POJAR – Blanka SOUKUPOVÁ – Marie ZAHRADNÍKOVÁ (red.), *Židovská menšina za druhé republiky: sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu až červnu 2007*, Praha [2007].

15 Viz např. Jakub DRÁPAL, *Postup advokacie proti židovským advokátům za druhé republiky a těsně po ní*, in: M. Zoufalá – J. Holý (edd.), *Rozpad židovského života*, s. 245–272; J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 113.

16 O antisemitismu na Slovensku v době druhé republiky zatím mnoho publikováno nebylo. Viz např. J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 143–144; Dušan KOVÁČ, *Dějiny Slovenska*, Praha 1998, této otázce věnoval jednu větu – s. 227; poněkud podrobněji Ján MLYNÁRIK, *Dějiny židů na Slovensku*, Praha 2005, s. 102 an.; dále viz Ivan KAMENEC, *Po stopách tragedie*, Bratislava 1991; dosti podrobně danou záležitost v poslední době zpracoval Milan HES, *Dny strachu: Osudy ukrývaných židů na Slovensku v časech vlády Jozefa Tisa*, Praha 2013, s. 12 an.

garda, jsou jen ojedinělé.¹⁷ Podle této logiky prvotní vina byla na židovské straně a nyníjší „výstřelky“ měly být spravedlivou, nebo přinejmenším pochopitelnou odplatou. Tento stav, v němž byla patrná inspirace Německem, ovšem vztahovalo světové veřejné mínění na celé Česko-Slovensko. K tomu všemu přibýly později kroky československé vlády, jež vedla boj za zachování prvorepublikové tradice vystříhání se antisemitismu, ale pod nátlakem ze strany Německa i pod vlivem některých vnitřních okolností činila v tomto směru ústupky. Nejprve pouze dostatečně neodporovala hlasům domácích českých, německých i slovenských antisemitů, později sama byla nucena učinit protižidovská opatření.

V tisku si již od podzimu 1938 radikálové nemuseli příliš dávat pozor na to, co napíší o demokracii a o židech,¹⁸ a díky tomu se stupňovaly útoky proti první republice, jejím vůdčím osobnostem a stoupencům, proti cizorodým prvkům ve společnosti, k nimž byli počítáni jak uprchlíci z Německa a v poslední době z okupovaných Sudet, tak – i pod tlakem z Německa – ve větší míře rovněž židé.

V novinách se stále častěji objevovaly protižidovské útoky, někdy maskované snahou chránit v oslabené republice životní prostředky pro domácí české obyvatelstvo, jindy naprosto otevřené a podobající se tak výpadům běžným již několik let v sousedním Německu, k němuž a jeho politice se autoři hlásili a prosazovali sblížení s ním. „*Také pražské společenské kluby budou zbaveny neárijských žvlů*“, hlásal titulěk *Pražského Večera* 28. 11. 1938. „*Budeme navazovati styky s opravdovým ryzím němečtvím. Ale chceme a musíme je navazovat zase jenom opravdovým a ryzím češtvím! V nových proudech musejí u kormidel státi noví lidé. Lidé rodem, pléměm, krví a srdcem jenom a nic jiného než Češi! Prostě, abychom to jasně a srozumitelně řekli – Češi arijského původu! [...] Lze snad doufat, že neárijsští funkcionáři klubovní [...] dají své funkce k dispozici. Ne-li, nezbylo by, než aby to bylo rázně vynuceno!*“¹⁹ A objevovaly se mnohé další: „*Musíme rychle rozřešit židovskou otázku*“,²⁰ „*Neúměrný vliv židů musí zmizet!*“,²¹ „*Co se bude dělat v židovské otázce?*“²² a řada podobných článků se snažila ovlivnit veřejné mínění.

K věci se vyjádřil i ministerský předseda Rudolf Beran, který v prosincovém vládním prohlášení uvedl, že židovská otázka bude řešena i v ČSR a že „*poměr státu k židům, kteří*

17 Archiv ministerstva zahraničních věcí (dále AMZV), IV. sekce, inv. č. 18, kart. 749, č. j. 19179, 6. 2. 1939.

18 O antisemitismu v tisku druhé republiky viz P. BEDNAŘÍK, *Antisemitismus v českém denním tisku*, s. 198–221.

19 Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový fond 1916–1944 (dále MZV – VF 1916–1944), inv. č. 1150, kart. 2320, Židé v ČSR 1931–1938, *Pražský Večer*, 28. 11. 1938. Číslo stran u výstřížků nejsou uvedena. U následujících údajů z tohoto zdroje již nebude archiv uváděn.

20 *Polední list*, 18. 11. 1938 (pravicové noviny vydávané Jiřím Stříbrným).

21 *Národní noviny*, 23. 11. 1938 (list Národního sjednocení, vycházel v Brně).

22 *Pražský list*, 14. 12. 1938.

jsou již dlouho usazeni na území republiky a kteří mají pozitivní vztah k potřebám státu a jeho národa, nebude nepřátelský“.²³ V těchto slovech nacházíme určité vymezení vůči nově příchozím židům a určitou podmínku – pozitivní vztah k potřebám státu a jeho národa. To znamená, že i starousedlí židé mohli být postaveni stranou občanů republiky, záleželo na jejich postoji. U nich se ovšem nepřátelský vztah k potřebám státu a národa nedal příliš předpokládat, takže z této části vládního prohlášení můžeme vyčíst i vůli nepřistoupit k protizidovským opatřením. Prohlášení ve vztahu k židovské otázce nicméně naznačovalo, že existuje tlak z Německa a že roste i domácí český antisemitismus.²⁴

„Židovská otázka“ nicméně na sebe poutala stále větší pozornost. V Německu samotném se protizidovská opatření stupňovala již od převzetí moci nacisty, na podzim 1938 dostala nový podnět díky vražednému útoku Herschela Grynszpana na německého diplomata v Paříži, využitému nacistickým režimem k rozpoutání pogromu známého jako „Křišťálová noc“. Ten již zasáhl také okupované Sudety.²⁵ Pro Německo měl mít následky v podobě oživení hospodářského bojkotu, který ohrožoval i Česko-Slovensko. „Zde vyvolává nyní mnoho nervosity „válka židovská“, boj, který proniká celým mezinárodním životem z rasové a ideologické nenávisti [...] Bude-li Německo taktó opravdu ještě více izolováno a zavřeno ve své autarkii, bude to také znamenat jen tím tužší sevření nového Československa a intenzivnější exploitaci celé oblasti, která Německu byla vydána.“, napsal tehdy Obzor národohospodářský, „Naše zahraniční politika se musí orientovat podle těchto nezměnitelných skutečností.“²⁶ Jenže nešlo jen o zahraniční politiku.

Němci, kteří žili v českém vnitrozemí, se neřídili česko-slovenskou vládní politikou. Naopak jim byla vzorem Německá říše, a to i ve vztahu k židům, a v tomto smyslu vyvíjeli nátlak na vládu. Odmítali totiž „po vzoru Německé říše důrazně a důsledně dát vychovávat své děti židovskými profesory a učiteli“.²⁷ Bylo patrné, že židovští vyučující na německých školách by byli nadále vystaveni nebezpečí nebo přinejmenším bojkotu, a proto ministerstvo školství a národní osvěty na základě vládního usnesení zařídilo, aby byli posláni na neurčitou dobu na dovolenou s čekatelným, což znamenalo nejen nejistotu, ale také snížení platu o aktivní přídatky. Jen na německé univerzitě v Praze tento krok zasáhl dvacet židovských učitelů, společně s pražskou a brněnskou německou

23 *Lidové listy*, 16. 12. 1938, „Bude rozřešena otázka židovská!“ (Lidové listy vydávala Čs. strana lidová).

24 O vládním prohlášení Beranovy vlády podrobněji viz například J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 76 an.

25 Viz například Markéta LHOTOVÁ, *Synagogy v plamenech: Křišťálová noc 1938 v českém pohraničí*, Liberec 2013.

26 Rudolf PROCHÁZKA, *Nové Česko-Slovensko. Československá otázka a nová střední Evropa*, Obzor národohospodářský 43, 1938, s. 681–682.

27 *Národní noviny*, 23. 12. 1938.

technikou dohromady 30–35 lidí. Profesori ve věku nad 65 let měli být vyzváni, aby podali žádost o penzionování.²⁸ Němečtí občané Česko-Slovenska se po vzoru Říše podobným způsobem stavěli i proti židovským lékařům.²⁹

Podobné stanovisko zaujal český radikální nacionalistický tisk, který poukazoval na všechny oblasti, v nichž se židé vymykali z průměru, a žádal, aby byly vypracovány statistiky židovských obyvatel z hlediska doby jejich příchodu do země a z hlediska oboru. Na základě toho měl být pro židy zaveden *numerus clausus* u všech povolání.³⁰

Tlak z Německa se stupňoval. Často nepřímou, nacističtí předáci například ve svých obecných úvahách zaváděli řeč i na poměry v Česko-Slovensku a naznačovali „žádoucí“ cestu. Zprávy o tom ochotně uveřejňovaly nejen německé, ale i české nacionalistické listy. Ernst Kundt, vůdce nacionálně-socialistické skupiny v česko-slovenském parlamentu,³¹ ve své – trochu předčasně – novoroční úvaze uvedl: „*Mír ve střední Evropě, hlavně pak v česko-slovenské oblasti, [Je příznačné, že Kundt nemluvil o státu, ale o pouhé oblasti. Pozn. T. J.] a vztahy mezi národem českým a německým závisejí na tom, budou-li Češi rozhodně řešiti židovskou otázku a řešiti ji radikálně a v nejbližší době. Není pochyb o tom, že Praha by byla již ostře zakročila, kdyby londýnská City a New York nebyly Česko-Slovensku hrozily. Češi mohou jako menší národ žítí ve sféře německého hospodářského vlivu jen tehdy, včlení-li se do celkového rámce německého hospodářského života. Židovské kruhy v Londýně a v New Yorku nemohou Česko-Slovensku pomoci. Uznati tuto zásadu a podle toho jednati – tj. první úkol, před nímž stojí v roce 1939 český lid a stát. Geograficko-politická situace nového Česko-Slovenska jest taková, že rok 1939 nepochybně přinese zákony, které si sama povaha věci vynucuje.*“³² Zdánilivě přátelská rada, ale ve skutečnosti hrozba: Češi mohou žít jen ve sféře německého vlivu (očividně nejen hospodářského), Londýn a New York (tím méně někdo jiný) jim nepomohou, navíc se ve zmíněných městech ozývají židovské kruhy, a to tak, že vyhrožují (hospodářským bojkotem – což v Kundtově vyjádření otevřeně řečeno nebylo), nezbyvá tedy nic jiného, než zavést podobná (protižidovská) legislativní opatření, jaká již platí v Německu.

28 *Prager Tagblatt*, 23. 12. 1938. Podrobněji viz Alena MÍŠKOVÁ, *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945 (vedení univerzity a obměna profesorského sboru)*, Praha 2002.

29 *Národní noviny*, 23. 12. 1938.

30 *Pražský Večer*, 13. 12. 1938.

31 Ernst Kundt (1897–1947), patřil k dlouholetým blízkým spolupracovníkům Konrada Henleina, od roku 1935 byl poslancem československého parlamentu za Sudetoněmeckou stranu. Po okupaci se stal členem říšského sněmu a působil v nacistických orgánech například v okupovaném Polsku. Po válce byl v Praze odsouzen k trestu smrti a popraven.

32 „*Göringův orgán pro rychlé řešení židovské otázky v ČSR*“, *Národní noviny*, 31. 12. 1938 (s odkazem na *Essener National Zeitung* z 30. 12. 1938).

Jedna věc byly útoky v nacionalistickém a antisemitském tisku, který sice byl ve svých nejostřejších vyjádřeních cenzurován, ale i tak mu zůstával dostatek prostoru pro jednoznačná vyjádření:

„Denně ve sloupcích našeho listu rozvířujeme otázku účasti židů v našem národním, kulturním i hospodářském životě. Není to z touhy planého napodobení cizích vzorů, důvody jsou daleko hlubší. Pokládáme vyřešení židovské otázky za jeden ze základních činů vedoucích k národní obrodě. Důležitost toho ostatně pochopila i naše Strana národní jednoty tím, že stanovila za kardinální podmínku přijetí do strany arijský původ vstupujícího. Otázka Židů je otázkou zachování národního a lidského charakteru. Jenom proto se jich tak zoufale zbavují Němci, kteří konec konců měli přece jen z nich jakýs takýs kulturní nebo obchodní a vědecký přínos. Vědí však dobře, jak se příměskem židovského bezpáteřnictví a přímo hmyzího parazitismu ničí národní charakter, národ sám. Není tedy žádného důvodu k sentimentalitě. [...] Chceme však dnes poukázat na jinou věc. Naše nejčilejší hospodářské styky v budoucnu nesporně budou s Německem. Politická, geografická i národohospodářská situace ani nijakého jiného výběru nedává. A teď si představte, že by pojitkem v obchodním styku našeho národa a státu s Německem byl Žid. Ten Žid, který nemůže být dnes Němci nejenom viděn, nýbrž ani cítěn! Jak by ony styky vypadaly, jaký by z nich byl pro nás užitek? [...] Nechce je bohatá Anglie, vyhání je Němci, vyhání je dnes i Rumuni a Bulhaři, vyhání je kdekdo; můžeme se my stát jejich asylem nadále? Každý národ má své těžké chvíle. Židé až dosud se měli skvěle.“³³

Naproti tomu se v některých listech, jež se snažily udržovat prvorepublikovou linii, objevovaly hlasy, které se stavěly proti antisemitským výpadům a snažily se nově nastalou situaci hodnotit spravedlivě:

„Volání po vyřešení židovské otázky je doprovázeno novinovými články a úvahami částečně protižidovskými a bezohlednými návrhy podle hesla: Židi ven! [...] Snaha, abychom se ve všem glajchšaltovali, není odůvodněna. [...] nemusíme být státem [...] antisemitským. Nikomu u nás antisemitismus nejde vlastně z hloubi duše. I ti, kdož křičí nejvíce, znají každý tolik slušných židů a přitom dobrých Čechů, že není ani možno, aby svůj antisemitismus mysleli doopravdy. Celé kraje jsou vděчны mnohým našim židovským podnikatelům za zaměstnání. Zvláště třeba si vážit těch podnikatelů, kteří pracují pro export a opatřují tak našemu státu nad zlato cennější devisy. Přece naše židy známe! Víme, kdo je kdo. Chodili jsme s nimi do školy, obcujeme s nimi ve městech, stýkáme se s nimi ve společnosti. A víme, že mnozí jsou lidé solidní, pracovití. Tito naši čeští židé jsou ochotni spolu s námi bojovat proti židovské emigraci z Polska, z Vídně, z Maďarska atd. Ani jim není příjemné, když jsou házeni do jednoho pytle s těmi přivandrovalci, kteří u nás falšují pasy, pašují devisy, obchodují opojnými drogami a provádějí nesianosní kavárenské obchody a podvody.“³⁴

I zde je patrné rozlišování mezi dlouhodobě v Československu usazenými „domácími“ židy a židy uprchnuvšími ze sousedních zemí, kde se pro ně kvůli státním opatřením i veřejnému mínění životní podmínky stávaly neudržitelnými.

33 *Národní noviny*, 4. 12. 1938. Podepsán Cato.

34 Č. K., „*Jak bude u nás řešena židovská otázka?*“, *Národní osvobození*, 9. 12. 1938.

Množství článků v radikálnějším tisku naznačovalo či přímo požadovalo, že židé mají být vytlačeni ze všech oblastí života – přinejmenším z jejich čelných míst, a to včetně života hospodářského. Nátlak byl podporován nejen krutě logickým argumentem, že prostřednictvím židovských obchodníků nebude Německo ochotno s Česko-Slovenskem obchodovat, ale v tomto smyslu i jasně vyjádřeným stanoviskem v korespondenci z tehdy již německého území konkrétním osobám. Již na konci května 1938 například nacházeli pražští členové Československé obchodní komory ve Vídni v poštovních schránkách oběžník s dotazníkem, který mimo jiného zjišťoval rasový původ adresáta ve smyslu norimberských zákonů. Vídeňská komora po anšlusu Rakouska přestala být veřejnoprávní institucí, jež až dosud působila pod čestným předsednictvím československého vyslance ve Vídni. Změnila se v soukromý spolek, který okamžitě začal zjišťovat rasový původ svých členů.³⁵

Naprosto nelze zpochybňovat význam židů v hospodářském životě víceméně všech států, v nichž byli usazeni, včetně Československa. Působili v různých oborech a na různých úrovních – v bankovníctví, v průmyslovém podnikání, řada z nich díky svým zkušenostem, mezinárodním vazbám a jazykovým schopnostem zastávala místa obchodních zástupců. Pracovali jak pro československé firmy v zahraničí, tak pro cizí firmy provozující obchodní výměnu s Československem. A právě tito židovští obchodní zástupci v ČSR hráli důležitou úlohu při hodnocení pomnichovských poměrů v zemi, zejména ti, kteří přicházeli z demokratických západních států a ze zámoří. Tam totiž byli stále plnohodnotnými občany, i když se hitlerovská propaganda snažila namluvit světu, že židy odcházející z Německa nikdo – snad kromě Palestiny – nechce.

Pravda byla trochu jiná: demokratické státy západní Evropy a Severní Ameriky se sice bránily přijímat všechny židovské přistěhovalce, ale to bylo dáno spíše jejich velkým počtem a s ním spojeným překračováním celkových ročních přistěhovaleckých kvót než rasovým původem jednotlivců. Veřejně podporovaný antisemitismus se tam nevyskytoval a židovští občané se těšili stejným právům jako ostatní. Nebyli omezováni ve své činnosti a v tomto smyslu také mohli cestovat po světě jako zástupci různých firem. Tito lidé citlivě vnímali, jak se zhoršovalo postavení židů v Hitlerově Německu a v dalších zemích, a také si uvědomovali, že Československo před Mnichovem bylo naopak jedním z posledních klidných útočišť pro židy ve střední Evropě. Doufali, že tomu tak bude i nadále, a i proto se snažili oslabené Česko-Slovensko podpořit alespoň tak, jak bylo v jejich silách – tedy v hospodářském ohledu objednávkami česko-slovenského zboží. Jejich snaha ale narážela na měnící se poměry v Česko-Slovensku. Autor výše citovaného příspěvku v Národním osvobození 9. prosince 1938 popsal hrozící nebezpečí:

³⁵ *Prager Mittag*, 1. 6. 1938.

„V Praze je nyní asi 50 nákupců z Ameriky, kteří hledají naše zboží pro americký trh. Hledají zboží se značkou: „Made in Czecho-Slovakia“. A více než 80 % jich jsou američtí židé. Ne orthodoxní židé, ale pokrokoví seriosní obchodníci. Ti by od nás utekli, kdybychom začali dělat antisemitskou politiku. A nejen tisíce dodavatelů, ale desetitisíce dělníků by přišly o zaměstnání. Republika by přišla o daně a poplatky, stát by měl přebytek nezaměstnaných a neměli bychom cizí devisy, kterých zase potřebujeme pro nákup surovin.

Jeden z těchto obchodníků mně připravil těžké chvíle, když jsem mu měl omlouvat a vysvětlovat příčiny antisemitismu na Slovensku. Nakonec jsem ho jakž takž přesvědčil, že téměř neexistují slovenští židé a že tam židé nejvíce chybovali tím, že byli pomocníky Madarů. Ale u nás že nic takového se stát nemůže, alespoň ne židům Čechům. A přesvědčil jsem tohoto Američana, že máme svaté právo chrániti svůj pracovní trh od emigrantů, tak jako Amerika se uzavírá všem emigrantům již řadu let.

Nemůžeme si dovolit odhánět od spolupráce židy, kteří jsou dobrými Čechy a kteří nám mohou vydatně pomáhat stavět naši novou republiku, protože k tomu potřebujeme všech pracovních rukou. To ovšem neznamená, že by naši židé měli mít nějaké privilegované postavení. Naopak, budeme od nich žádat naprostou loyaltitu. Nestrpíme od nich němčení. Nepřipustíme daňové defraudace nebo nemravně nízké mzdy. Od toho však máme úřady, které musejí v tomto směru kontrolovat i naše podnikatele.

Velikou naší starostí nyní je, aby se pracovalo, vyváželo, aby se kolečka točila. Máme v celém světě dobrou pověst. Dnes do Ameriky můžeme prodat všechno, co stačíme vyrobit. Naše zboží má daleko nižší clo než zboží jiných států evropských, zboží německé je tam bojkotováno a Američané žádají naše zboží.³⁶

A následovaly vývody plynoucí z výše uvedených podmínek: Nemůžeme stačit naplnit všechny objednávky. Američtí obchodní zástupci budou hledat dodavatele v jiných zemích, a právě proto potřebujeme, aby čeští židé pomáhali v přebudování českého průmyslu, v zařizování továren v krajích, kde dosud nejsou, ale kde je dost levných pracovních sil a kde taková továrna může být velmi prospěšná. Židovští podnikatelé se svými zkušenostmi žádají jen právní jistotu, a my proto nesmíme dopustit, aby měli obavy o svůj osud. Je třeba dokázat světu, že naši občané žijí v právním a spořádaném státě. A naši čeští židé jistě budou nápomocni i v boji proti nežádoucím židovským emigrantům ze sousedních států.³⁷

Autor článku v *Národním osvobození* se mýlil v několika ohledech. Jednak přecenil vstřícnost amerického trhu vůči česko-slovenskému zboží, která sice jistě existovala, ale nebyla bezvýhradná a neodrážela se v celních sazbách.³⁸ Německé zboží bylo sice v USA

36 Č. K., „*Jak bude u nás řešena židovská otázka?*“, *Národní osvobození*, 9. 12. 1938.

37 Tamtéž.

38 Přesněji řečeno určité slevy existovaly, ale nebyly dány zvláštními sympatiemi vůči ČSR. První řádná obchodní smlouva ČSR – USA byla podepsána ve Washingtonu 7. 3. 1938 (s prozatímní platností od 16. dubna). Do té doby platilo provizorium založené na vzájemném poskytnutí doložky nejvyšších výhod. První prozatímní obchodní úmluva s USA vznikla 29. 10. 1923, prodloužena byla 5. 12. 1924 a (s doplněním) 29. 3. 1935. Nevýhodou u ní byla třicetidenní výpovědní lhůta. Smlouva

ve velké míře bojkotováno, ovšem nahradit jej – i s ohledem na kvalitu – mohl dovoz nejen z Česko-Slovenska, ale z kteréhokoliv jiného „slušného“ státu. Mylná byla naděje, že oslabené Česko-Slovensko má před sebou delší budoucnost, v níž přebuduje svůj průmysl, a i „právní jistota“ pro židy se během ledna následujícího roku začala hroutit.

Státní zákroky směřující k omezování židů v Česko-Slovensku

Vláda v Praze neměla dost sil na to, aby účinně zasáhla proti těmto útokům ze strany českých i německých radikálů. Pokusila se o to na Slovensku: v lednu 1939 ministerský předseda Beran vyzval předsedu slovenské autonomní vlády Tisa, aby zamezil protižidovské demonstrace. Tiso to slíbil a prohlásil, že s nimi sám nesouhlasí, což ovšem zdůvodnil podivně: prý proto, že Slováci se zatím bez židů nemohou obejít, pokud nechtějí, aby slovenský obchod a průmysl neutrpěl ztráty.³⁹ Situace se ale ani po tomto Beranově zásahu příliš nezměnila.

Ostatně i sama pražská vláda byla postupně tlačena k omezujícím opatřením. Přestože se bránila otevřenému omezování práv židů, její postavení nebylo natolik silné, aby odolala tlaku z Německa. Dne 22. ledna 1939 ministr zahraničí Chvalkovský opět jednal v Berlíně (podobné jednání se odehrálo již v polovině října 1938) a zřejmě tam vyslechl ostrou kritiku dosavadní činnosti česko-slovenské vlády ve vztahu k židům.⁴⁰ O několik dnů později se v Praze konaly porady, z nichž vyšlo několik usnesení ve věci židovských

obsahovala určité výhody: jednak nebyl československý vývoz do USA podroben kontingentnímu ani devizovému řízení, jednak byly poskytnuty celní slevy – v některých případech až 50 % – týkající se asi 46 % československého vývozu do USA v době podpisu. Ovšem zdůvodnění bylo jasné: jednalo se jen o ty druhy zboží, kde byla ČSR hlavním nebo speciálním dovozcem. Navíc USA měly podobné požadavky pro americké vývozy do Československa. Do USA se z ČSR vyváželo hlavně jablonecké zboží, bižuterie, sklo, hračky, hudební nástroje, rukavice aj. Vzájemná obchodní bilance se v druhé polovině 30. let postupně vyrovnávala, československý vývoz do USA od roku 1934 rostl. Podrobněji viz Karel HUDEC, *Obchodní smlouva se Spojenými státy*, *Zahraniční politika* 17, 1938, č. 3, s. 108–113. Viz též Stanislav ŽÁČEK, *Přehled obchodně politického postavení Česko-Slovenska v roce 1938*, *Zahraniční politika* 17, 1938, č. 8–9, s. 281–292.

39 J. MLYNÁRIK, *Dějiny židů na Slovensku*, s. 108.

40 E. Tábořský si o tom zapsal: „Chvalkovský je v Berlíně. Včera byl přijat Hitlerem. Asi si tam s ním pěkně pohazují. Notu, kterou před dvěma dny načal Berliner Tagblatt, převzala dnes s patřičným crescendem National Zeitung. Nelze prý mít za to, že je českou vnitřní věcí, jestliže každodenní skutečnosti se neshodují s československou politikou přátelství k německé říši. Část českého tisku nazývá arogantní. [...] Chvalkovskému byl prý v Berlíně uložen požadavek, aby Československo vypovědělo formálně smlouvu s Ruskem, vzdalo se smlouvy s F a přistoupiło k paktu proti Kominterně. Sotva se Chvalkovský vrátil, uložila vláda ministru obchodu a financí, aby byl připraven program těsné spolupráce s N. [...] Což se jim zdá, že nás ještě nemají dost v hrsti? Je to pro nás čest, že nám nevěří ani v naší bezmocnosti. Je to dokladem toho, jak dalece náš lid zůstal věren sám sobě.“ Viz Eduard TÁBORSKÝ, *Pravda zvítězila*, Praha 1947, s. 45–46.

obyvatel. Dvě měla podobu vládního nařízení – první zpřísňovalo pravidla pro pobyt cizinců v Česko-Slovensku, druhé se týkalo státního občanství.⁴¹

Vedle toho padlo velmi důležité vládní usnesení z 27. ledna o židovských zaměstnancích, kteří měli být odstraněni ze státní služby. Oběžník s bližšími pokyny v tomto smyslu rozeslalo předsednictvo ministerské rady všem ministerstvům a dalším státním úřadům 31. ledna. Praktické postupy pak řešila navazující jednání, zejména meziministerská porada o státních zaměstnancích židovského původu 9. února 1939 na ministerstvu vnitra.⁴² Bylo zřejmé, že pohled česko-slovenské vlády při určování původu zaměstnanců neodpovídal zcela německým zákonům. Za žida se podle vládního usnesení z 27. ledna nepovažoval ten, „*u kterého pouze jeden rodič příslušel k židovskému náboženství nebo národnosti, a to i když zaměstnanec sám se hlásí k židovské národnosti nebo k židovskému náboženství*“.⁴³ Většina resortů se shodla na tom, že zaměstnanci dostanou k vyplnění dotazník, jenž poté bude uložen v jejich osobních spisech. Další šetření v dané věci se nebudou konat, pokud úřad nebude mít pochybnosti – pak si může vyžádat *ex offo* křestní listy zaměstnancových rodičů. Bylo zřejmé, že otázka nebyla dořešena do všech podrobností, protože na dotazy zástupců ministerstev, zda mohou zůstat ve službě lidé židovského původu jako soudci – laici, porotci, znalci, tlumočníci, členové daňových komisí či v zahraničí honorární konzulové, zástupce ministerstva vnitra nedokázal jednoznačně odpovědět.

Vlastní dotazník měl následující znění:

„Ukládám Vám, abyste s odvoláním na služební přísahu /služební slib/ správně a podle pravdy odpověděli/a/ slovem „ano“ nebo „ne“ nebo slovy „nevím zcela bezpečně“ na otázky uvedené na druhé straně a abyste správnost odpovědi potvrdil/a/ vlastnoručním čitelným podpisem.

Neuposlechnutí tohoto příkazu nebo odpovíte-li na některou otázku nesprávně, budete stíhán/a/ podle příslušných předpisů trestních a disciplinárních. V Praze ... února 1939. ... podpis

1. Příslušíte nebo příslušel/a/ jste někdy, třeba jen po určitou dobu, k židovskému náboženství nebo židovské národnosti? ...

2. Přísluší nebo příslušel/a/ někdy, třeba jen po určitou dobu, k židovskému náboženství nebo k židovské národnosti

a/ Váš otec? ...

b/ Vaše matka? ...

Pozn.: Zaměstnanci nemanželského původu odpovědí jen na otázku pod písm. b/.

41 Vládní nařízení z 27. 1. 1939 č. 14 Sb. z. a n., jímž se doplňují předpisy o pobytu cizinců, pokud jsou emigranty, a vládní nařízení z 27. 1. 1939 č. 15 Sb. z. a n. o přezkoumání česko-slovenského státního občanství některých osob. Již 10. 1. vláda vytvořila dvě subkomise pro židovskou otázku – hospodářskou a právní. Viz J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 115.

42 NA, fond Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností (dále MPOŽ), kart. 174, P-1781, fonogram od ministerstva vnitra pro ministerstvo obchodu 7. 2. 1939 a zápis z porady 9. 2. 1939.

43 NA, MPOŽ, kart. 174, P-1781, zápis z porady 9. 2. 1939.

Odvolává se na svoji služební přísahu /služební slib/ prohlašuji, že jsem na výše uvedenou otázku odpověděl/a/ úplně podle pravdy.

V ... dne ... 1939

podpis (čitelný)

Jméno a příjmení: ...

Úřední (služební) titul: ...

*Služební úřad: ...*⁴⁴

Termín pro shrnutí získaných údajů stanovila vláda až koncem února přípisem vedení všech ministerstev a dalších významných státních úřadů. Některá data se v něm překrývala, ale konečný požadavek na doručení přesných statistických údajů předsednictvu ministerské rady zněl 20. března 1939.⁴⁵ Kromě toho byla ponechána možnost výjimky v případě obtížné nahraditelnosti – zaměstnanec židovského původu mohl být v činné službě státní ponechán, ale ve zprávě pro předsednictvo ministerské rady muselo být uvedeno, o kterého zaměstnance jde, na kterém je místě a zda při zastávání tohoto místa je vyloučen jakýkoliv, tedy i písemný styk s veřejností.⁴⁶

Po stanovení pravidel následovalo praktické provedení. Ministerstvo vnitra navrhlo více možností. Na prvním místě mělo být zaměstnancům židovského původu doporučeno, aby ze státní služby odešli dobrovolně nebo si podali žádost o penzionování. Dále se mělo zkoumat, zda není možno využít § 21 vládního nařízení č. 379/1938 Sb. z. a n.⁴⁷ A jako poslední možnost přicházelo v úvahu přeložení zaměstnance na dovolenou s čekatelným podle § 73 služební pragmatiky či obdobných ustanovení. Opět zde byla vyslovena i možnost výjimky umožňující ponechat v činné službě zaměstnance židovského původu „*zcela mimořádné způsobilosti*“ a také legionáře, pokud bude na místě odpovídajícím jeho služební hodnosti a vylučujícím jakýkoliv styk s veřejností. Pravomoc rozhodnout o výjimkách byla ponechána ministerstvům. Po bezpečném zjištění židovského původu měla být provedena opatření podle výše uvedených možností nejpozději do 10. března.⁴⁸ Příznačné je, že mezi adresáty byli jen zemští prezidenti českých zemí. Autonomnímu Slovensku a Podkarpatské Rusi byla v dané otázce ponechána volná ruka pro vlastní řešení.

44 NA, MPOŽ, kart. 174, P-1781, zápis z porady 9. 2. 1939, příloha. Dotazníky vyhotovila Státní tiskárna v Praze.

45 NA, MPOŽ, kart. 174, P-1781, předsednictvo ministerské rady republiky Česko-Slovenské presidiu všech ministerstev v Praze, ministru Jiřímu Havelkovi, kanceláři presidenta republiky, presidiu nejvyššího účetního kontrolního úřadu, presidiu nejvyššího správního soudu, presidiu státního úřadu statistického 21. 2. 1939.

46 Tamtéž, s. 2. Viz též NA, MPOŽ, kart. 174, P-1781, oběžník předsednictva ministerské rady z 31. 1. 1939.

47 Vládní nařízení z 21. 12. 1938 č. 379 Sb. z. a n. o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě. § 21 pojednával o podmínkách přeložení zaměstnance do trvalé výslužby.

48 NA, MPOŽ, kart. 174, P-1781, Presidium ministerstva vnitra zemským presidentům v Praze a v Brně 19. 2. 1939.

Přednostové nižších úřadů měli zjištěné údaje hlásit svým ministerstvům do 15. března v tabulce, jejíž podoba svědčí o přetrvávajícím rozlišování židovských obyvatel podle jejich původu. Kromě služební kategorie a oboru a platové stupnice se totiž do tabulky, jejíž vzor byl přiložen, vyplňoval počet židů v daném úřadě k 1. červenci 1938 a k 1. lednu 1939, dále počet židů příchozích buď z území obsazených Německem či Polskem, nebo ze Slovenska po 7. říjnu 1938 nebo z Podkarpatské Rusi po 11. říjnu 1938.⁴⁹

První propouštění židovských zaměstnanců přišlo již v první polovině února. Židovské organizace v Česko-Slovensku se snažily vývoj zvrátit, zejména Svaz Čechů židů v Československé republice v Praze, který se odvolával na asimilaci svých členů, již se považovali za Čechy a lišili se jen náboženstvím, na jejich odbornou kvalifikaci a bezútešnou budoucnost, protože se dalo očekávat, že po státních institucích budou následovat i soukromé. Svaz se v této záležitosti obrátil na předsedu vlády⁵⁰ a poukazoval nejen na tradici mírného soužití, ale také na § 128 ústavy ČSR, v němž se pravilo: „*Rozdíl v náboženství, víře nebo vyznání nemůže býti žádnému státnímu občanu na závalu, pokud jde o požívání práv občanských a politických a zejména pokud jde o přístup do veřejné služby, úřadů a k hodnostem neb o vykonávání jakékoliv živnosti nebo povolání.*“⁵¹ Tento paragraf jistě každý vzdělaný člověk v ČSR znal, ale vláda byla pod takovým tlakem, že se cítila být nucena obejít jej. Proto zřejmě také nebyl vydán pokyn k propouštění židů ze státních služeb oficiálně, neměl podobu zákona nebo vládního nařízení, ale pouze jakési vnitřní instrukce. A proto také asi pracovníci židovského původu velmi často odmítali opustit svá místa ve státní službě dobrovolně, k čemuž byli vyzýváni.⁵² patrně nechtěli státu, když už došel tak daleko, jeho postup ulehčovat svým dobrovolným odchodem, ale buď se snažili donutit jej, aby své protiústavní jednání sám dotáhl až do konce, nebo nevěřili, že k něčemu takovému dojde.

49 Tamtéž, příloha.

50 NA, MPOŽ, kart. 174, P-1781, Svaz Čechů židů v Československé republice v Praze předsedovi vlády R. Beranovi 13. 2. 1939. Podepsáni předseda JUDr. Otta Stross a místopředseda JUDr. Josef Beck.

51 Zákon z 29. 2. 1920 č. 121 Sb. z. a n., Hlava šestá, Ochrana menšin národních, náboženských a rasových § 128. Pisatelé spojili 1. a 2. odstavec zmíněného paragrafu, ale obsah nezměnili. Původní znění je následující:

„1. Všichni státní občané republiky Československé jsou si před zákonem plně rovni a požívají stejných práv občanských a politických nehledíc k tomu, jaké jsou rasy, jazyka nebo náboženství.“

2. Rozdíl v náboženství, víře, vyznání a jazyku není žádnému státnímu občanu republiky Československé v mezích všeobecných zákonů na závalu, zejména pokud jde o přístup do veřejné služby, k úřadům a k hodnostem, aneb pokud jde o vykonávání jakékoli živnosti nebo povolání.“

52 Například v Patentním úřadu „všichni výše uvedení na dotaz, zda dobrovolně chtějí odejít ze státní služby, odpověděli, že nikoliv a že nepodají žádost o pensionování“. NA, MPOŽ, kart. 174, P-1781, Presidium Patentního úřadu presidiu ministerstva obchodu 6. 2. 1939.

V každém případě je zřejmé, že rozhodnutí česko-slovenské vlády ve věci propouštění zaměstnanců židovského původu ze státních služeb přišlo až na konci ledna 1939. Nebylo sice úplně oficiální a vláda sama doporučovala, aby se záležitost vyřizovala důvěrně, nicméně je jasné, že se nemohla utajit. Nyní již bylo zcela zřejmé, že česko-slovenská vláda je pod takovým vlivem Německa, že nemá sílu na udržení vlastních demokratických tradic, jež se přese všechno dlouho snažila zachovat. Ke změnám musela přistoupit i při vědomí, že odvetná opatření v demokratických státech již jsou v běhu a budou ještě zesílena.

Reakce ve světě na projevy antisemitismu v Česko-Slovensku

Odveta v západních zemích nepřišla až po 27. lednu 1939. Tiskové a jiné útoky již na podzim roku 1938 vyvolávaly nepříznivou odezvu, která mohla mít bezprostřední vliv na česko-slovenský zahraniční obchod. Upozornili na ni lidé, kteří přicházeli do styku se zahraničními obchodními zástupci v Česko-Slovensku. Postupem doby tuto skutečnost zaznamenávaly také oficiální instituce, jichž se bezprostředně dotýkala, tj. ministerstvo zahraničí a Exportní ústav československý.

Československý generální konzul v New Yorku již na konci října 1938 telegrafoval, že „*Associated Press přinesl zprávu z Prahy o návrhu České obce sokolské na řešení rasové otázky v ČSR, v důsledku čehož newyorští obchodníci hrozí bojkotem československého zboží*“.⁵³ Vzápětí – zřejmě rovněž v reakci na prohlášení sokolů – hlásil zástupce firmy Baťa z Chicaga storno velkých objednávek.⁵⁴ To bylo první varování, které u zasvěcených vyvolalo oprávněné obavy z dalekosáhlejších důsledků. Poukazovalo se na to, že mezi obchodníky mají židé velký podíl – například československý vývoz do USA byl z 90 % v rukou židovských importérů. A nemuselo se jednat jen o USA, ale o celou anglosaskou oblast, protože především ta podporovala již osvědčený hospodářský bojkot nacistického Německa. ČSR dosud měla sympatie židovských obchodníků, a to právě pro svoji pověst demokratického a nábožensky snášenlivého státu. Pokud by ji měla ztratit, odbytové možnosti v zahraničí by se zmenšily a napomáhalo by se tím konkurenci.⁵⁵

Ve stejné době zaznamenal znepokojivé zprávy Vojta Beneš, bratr již bývalého prezidenta, který tehdy cestoval po USA. Koncem října v New Yorku navštívil jednání sjezdu „*amerického židovstva*“ a zjistil, že účastníci mají dobré zprávy o tom, co se děje v Evropě i přímo v Československu, „*o růstu fašistických tendencí v různých vrstvách obyvatelstva, v živnostnictvu, v některých kruzích advokátních, a jejich obavy se ozvaly*

53 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 749, č. j. 150 841/IV/5, telegram z 25. 10. 1938.

54 Tamtéž, č. j. 153 637/IV/5, telegram z 31. 10. 1938.

55 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 749, č. j. 151 955/IV/5, informace pro ministra zahraničí, 28. 10. 1938.

v průběhu sjezdovém velmi otevřené“.⁵⁶ Vojta Beneš zaznamenal i ohlas v americkém tisku na tyto zvěsti a snažil se je vyvrátit. Poslal v tom smyslu telegram předsedovi American Jewish Congres Stephenu Wiseovi, newyorskému rabinovi, a ten odpověděl stejnou cestou, že shromáždění židů odmítají těmto zprávám věřit a doufají, že Masarykova země si zachová svou humanistickou tradici. Oba telegramy byly otištěny v americkém tisku⁵⁷ a jistě zapůsobily uklidňujícím dojmem, protože Stephen Wise byl velmi známou osobností. Z jeho reakce je rovněž patrné, jak silný zvuk v USA stále mělo jméno T. G. Masaryka, obzvláště ve spojení s židovskou otázkou.

Varovné zprávy se však množily. V listopadu 1938 se k bojkotu přidaly nejen další americké firmy, ale například i firma Bergström ze Švédska. Důvodem nebylo pouze prohlášení sokolské obce, přicházely stále nové podněty: zavedení árijského paragrafu v advokátní a lékařské komoře v Praze, rozpouštění zednářských lóží, protizidovská opatření na Slovensku,⁵⁸ neochota česko-slovenské vlády vycházet vstříc židovským běžencům. Reakce v USA nebyly unáhlené, řada dovozců si údaje ověřovala u zastupitelských úřadů. Ty se jistě snažily obavy zahnat, ale objevovaly se stále další, i nepřímé důkazy. Mimo jiné skutečnost, že přes zesilující se cenzuru nebyly v Č-SR pozastaveny tiskové zprávy o protizidovských akcích. Z toho se soudilo, že vláda se nestaví jednoznačně proti.⁵⁹

Prozatím se jednalo o jednotlivé případy dovozních firem, které v USA přistoupily k bojkotu. Hromadné zapojení se delší dobu zvažovalo. Velkou zásluhu na odkládání rozhodnutí měly československé zastupitelské úřady, jež se snažily situaci uklidňovat a vysvětlit kroky česko-slovenské vlády. Vládu pak přesvědčovaly o nutnosti provést opatření, jež by obavy zmírnila. Důležitou úlohu v tomto ohledu hrál česko-slovenský generální konzulát v New Yorku, protože právě toto město bylo hlavní branou evropského vývozu do USA. Generální konzul počátkem prosince 1938 hlásil, že se s předními dovozci česko-slovenského zboží velmi často schází a ví od nich, že možnost vyhlášení bojkotu se mezi nimi probírá. Bezprostřední nebezpečí v tomto smyslu nicméně zatím nehrozí, protože dovozci i zástupci česko-slovenských firem jsou toho názoru, že k takovému kroku dojde pouze tehdy, když česko-slovenská vláda zákonem vyhlásí protizidovskou politiku podle vzoru německých norimberských zákonů. Dovožci i zástupci si uvědomovali obtížné postavení česko-slovenské vlády a uznávali prý, že vláda „nemůže připustiti, aby běženci ze všech evropských zemí byli připuštěni do česko-slovenského území na úkor starousedlíků. Dokonce z několika, resp. většiny stran byl se shovívavým mlčením přiznáván názor, že nebude

56 Vojta BENEŠ, *První vojáci nejzápadnější fronty*, Praha 1946, s. 100.

57 Tamtéž, s. 101.

58 K situaci na Slovensku vyšel článek „New Slovak State Torn by Dissension“ v *New York Times*, 10. 11. 1938.

59 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 749, č. j. 166 148/IV/5 z 25. 11. 1938.

vyhnutí při vypovídání pobytu u většiny židovských běženců, kteří se v posledních letech usadili v česko-slovenském území. Rozhodně je však protestováno proti jakýmkoliv zákrokům proti židům, kteří byli v ČSR usazeni před pronásledováním židů v jiných zemích“.⁶⁰ Podle konzulátu se uvedené stanovisko shodovalo i s postojem vedoucích činitelů organizací, které především bojkot prosazovaly – *Jewish War Veterans, Anti-Nazi Boycott League*,⁶¹ *Joint Boycott Committee – Council*.⁶² Bylo by proto vhodné, doporučoval konzulát, aby česko-slovenská vláda prohlásila, že se nic takového – zákonné opatření proti židům – nechystá.⁶³

Postupně ale přituhovalo. Zprávy o protižidovských výpadech na Slovensku, v českých zemích ze strany českých Němců, ale i českých pravicových radikálů se objevovaly stále znovu. Kromě toho dovozci v USA nebyli jediní, kdo o zboží rozhodoval, jednalo se i o „koncové“ zákazníky. Pokud by se situace nelepšila a myšlenka na bojkot by se rozšířila mezi veřejnost, dovozci by neprodali – a ztráty samozřejmě utrpět nechtěli. Proto mezi nimi narůstala nedůvěra vůči zboží z Česko-Slovenska. Objevil se ještě další prvek – nepříznivé zprávy o poměrech v Česko-Slovensku, jež uveřejňoval zahraniční tisk, v některých případech možná i na podnět konkurence. Proti tomuto vývoji vystupovali česko-slovenští obchodní zástupci, diplomaté a také československý vyslanec ve Velké Británii Jan Masaryk, jenž počátkem roku 1939 pobýval v USA. Byl to člověk, jehož Američané uznávali – měl americkou matku, v USA několik let žil a fyzicky pracoval, uměl dokonale anglicky, byl skvělým řečníkem. Toho všeho se snažil využít při svém projevu na Columbijské univerzitě v New Yorku 6. ledna 1939, v němž vystoupil ostře proti fašismu a hájil židy před utlačováním. Americký tisk zareagoval kladně, naopak – trochu paradoxně – ve vlasti Masarykovo vystoupení část tisku ostře napadla, například Stříbrného *Polední list* a agrární *Večer*.⁶⁴

V otázce hospodářských vztahů a hrozícího bojkotu v té době opravdu nebezpečí narůstalo. Exportní ústav československý (dále EÚ) již brzy po začátku roku 1939 zaslal ministerstvu obchodu obsáhlý výtah ze své korespondence upozorňující na „*hospodářsky nepříznivé důsledky zpráv cizího tisku, líčící antisemitské hnutí v Česko-Slovensku*“.⁶⁵ Tyto

60 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 749, č. j. 179 545/IV-5, Čs. gen. konzulát v New Yorku ministerstvu zahraničí, 5. 12. 1938.

61 Správně Non-Sectarian Anti-Nazi League, v jejím čele stál Samuel Untermyer (1858–1940).

62 Správně Joint Boycott Council, v čele stál Joseph Tenenbaum (1887–1961).

63 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 749, č. j. 179 545/IV-5, Čs. gen. konzulát v New Yorku ministerstvu zahraničí, 5. 12. 1938. Tento stav zaznamenal i česko-slovenský tisk – viz například „*Bojkot našeho zboží v Americe?*“, *Lidové noviny*, 9. 12. 1938.

64 Stanislav BUDÍN, *Věrní zůstali. Druhý odboj amerických Čechů ve východních státech Unie 1939–1945*, Praha 1947, s. 72.

65 NA, MPOŽ, kart. 1129, č. 6371/39, židovská otázka a vývoz, Exportní ústav československý ministerstvu obchodu, 11. 1. 1939 s dodatky ze 17. 1. 1939. Tuto zprávu dostalo také ministerstvo zahraničí – viz AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart 749, č. j. 8 561/IV-5.

důsledky nejen hrozily, v řadě případů již docházely praktického naplnění. Z Chicaga od zastoupení firmy Baťa přišlo upozornění, že:

*„v poslední době byla firmě Baťa stornována celá řada i větších objednávek na boty od amerických obchodníků. Při každém stornu byla také firma upozorněna, že objednávka se ruší z důvodů antisemitské politiky nové republiky, o které byla v zdejších novinách uveřejněna řada zpráv, které nebyly ani zdejším našim vyslanectvím, ani pražskou krátkovlnnou stanicí, ani žádným způsobem vyvráceny. [...] existuje snad nějaká zvláštní kancelář, která je pravděpodobně v úzkém spojení s některými americkými výrobci, která sbírá a rozšiřuje zprávy o protizidovských nařízeních a demonstracích v republice, aby tak bylo docíleno bojkotu česko-slovenského zboží u zdejších firem. [...] Není nejmenšího důvodu, aby nějakými nařízeními plně odůvodnitelnými, která se stejně hlavně týkají osob, které se do republiky přistěhovaly v posledních letech, trpěl náš zahraniční obchod, když je možno tato nařízení jistě plně jasně a každému pochopitelně odůvodnit.“*⁶⁶

Z tohoto hlášení je patrné, že chicagský zástupce EÚ, který nemusel mít přesné povědomí o poměrech ve vlasti, pokládal zvěsti o protizidovských výstupech v Č-SR za zlovolné pomluvy vycházející zřejmě od konkurenčních firem. Jenže na nejvyšších místech česko-slovenské politiky se v té době již skutečně jednalo o tom, že určitá opatření na státní úrovni budou zavedena, a nepodařilo se to utajit. Někaké náznaky pronikly až za Atlantik, a díky tomu se ukázalo, že v USA je řada podnikatelů, již mají vůli s Česko-Slovenskem dále obchodovat a upřednostnit je před německou konkurencí – pokud ovšem antisemitská opatření nepřijdou. Například firmy dovážející bižuterii, skleněné korálky, knoflíky a další zboží sídlící na severovýchodním pobřeží USA sepsaly rezoluci, z níž je takový postoj jasně patrný. Firmy přímo prohlašovaly, že po odtržení Sudet v rámci bojkotu německého zboží vyloučily dodavatele z tohoto území jako své nákupní zdroje a hledaly nové. Jenže ne jakékoliv: „*V této době šíří se v Americe stále pověsti i zprávy v tisku, že česko-slovenská vláda pomýšlí omezit svobody menšinových skupin, které nyní žijí v Česko-Slovensku. Ježto takovéto jednání, kdyby je česko-slovenská vláda provedla, by nepochybně mělo nežádoucí následky pro dovoz česko-slovenského zboží“*,⁶⁷ atd. atd. Podepsány byly 53 firmy, tedy nezanedbatelný počet. I další zprávy dokládají podobný vývoj na americkém trhu, a to i při zvýšení cen česko-slovenského zboží. Na jedné straně se tedy projevil nárůst objednávek po Mnichovu, na straně druhé zaváhání a pokles po prvních zprávách o zhoršujícím se postavení židů v Č-SR. Kolektivní zástupce Exportního ústavu v New Yorku psal o strachu některých místních firem, že Česko-Slovensko bude bojkotováno a dovezené zboží tudíž nepůjde na odbyt. Zmínil se, že zná důležité osobnosti působící v *Joint Boycott Committee*, kterýžto výbor choval původně velké sympatie k Česko-Slovensku, jež tak

66 NA, MPOŽ, kart. 1129, č. 6371/39, židovská otázka a vývoz, Exportní ústav československý ministerstvu obchodu, 11. 1. 1939 s dodatky ze 17. 1. 1939, s. 1.

67 Tamtéž.

svým způsobem těžilo z protiněmeckého bojkotu jako poslední demokratická země ve střední Evropě, obětovaná ve prospěch udržení míru. Členové výboru chápali těžké postavení pomnichovské Č-SR, proto prý prozatím na bojkot proti ní nepomýšleli, ale vývoj bedlivě sledovali. Vstřícnost měla své meze.⁶⁸ Jedna newyorská firma napsala svému dodavateli z Turnova, že budou-li v Č-SR zavedena jakákoliv opatření proti židům nebo jiným rasám, může sám všechny objednávky zrušit: „*Jak víte, v Americe Německo velmi silně bojkotují nejen židé, ale také mnozí ne-židé. Zvláště barbarské útoky v Německu v posledních měsících naladily zdejší obyvatelstvo velmi protiněmecky. A proto každá země, kde udělají něco proti židům, to bude mít velmi těžké s vývozem do Ameriky.*“⁶⁹ Totéž by mohlo postihnout země i jen sympatizující s Německem. To vše zaznělo pouze na základě zpráv o protizidovských útocích v česko-slovenském tisku. Oficiální opatření v té době ještě zavedena nebyla.

Podobné výhrady se objevovaly v Kanadě, kde židovští obchodníci ovládali většinu dovozního obchodu a pohrozili bojkotem česko-slovenského zboží.⁷⁰ Zahraniční zástupci EÚ si uvědomovali, že některé zprávy se týkají poměrů na Slovensku, byly ovšem místní veřejností vztahovány na celou republiku. Proti tomu nebyla možná obrana.

Rovněž z Velké Británie dorazily znepokojivé zprávy, znějící podobně jako ty z USA. Významná obchodní firma Anglo-Continental Buying Agency Ltd., London zaslala již 21. prosince 1938 České bance Union přípis, jímž si chtěla ověřit poměry v Č-SR:

„Jak víte, jsme nákupčími pro řetěz důležitých světových firem a stále jsme nakupovali v ČSR ve velké míře. Zejména v posledních dvou letech částka našich nákupů značně vzrostla. Pomýšlíme podporovat česko-slovenský průmysl i v budoucnu. Události a celá řada článků v česko-slovenském tisku v posledních týdnech vzbuzují určité obavy, a proto bychom vám byli zavázáni, kdybyste nestranně odpověděli na tyto otázky:

1. Je odůvodněna domněnka, že neklid a nejistota, trvající mezi našimi obchodními přáteli v Česko-Slovensku, potrvají i v budoucnu?

2. Pomáhá vláda novému vybudování ztracených vývozních odvětví jako hraček, skla, jablonecké bižuterie, umělých květin atd.?

3. Jsou správné zprávy v tisku, oznamující opatření vlády určité povahy, jež jsou s to obrátit veřejné mínění světa proti nákupům v Česko-Slovensku a zastavit možnosti vyvážet?

*Budeme vám vděční za brzkou odpověď.*⁷¹

V Evropě přišly nepříznivé zprávy mimo jiné z Jugoslávie. Změny postavení židů v Česko-Slovensku byly citlivě vnímány také u tohoto bývalého malodohodového spojence a hrozily ztrátou dobré pověsti.⁷²

68 Tamtéž, s. 2.

69 Tamtéž, s. 3.

70 Tamtéž, s. 3, výtah ze zprávy kolektivního zástupce EÚ v Montrealu. Viz též s. 10.

71 Tamtéž, s. 4.

72 Tamtéž, s. 8–9.

Také v Jihoafrické unii byly stornovány zakázky, dohodnuté často anglickým prostřednictvím. Místní tisk se odvolával na zprávy, že nová česko-slovenská vláda chce řešit rasové otázky podobným způsobem jako Německo.⁷³ Očividně tedy i poměrně opatrné vládní prohlášení o židovské otázce vyvolalo dosti ostrou reakci, průběžně byly sledovány projevy nejvyšších státních představitelů. Největší význam ovšem měly zprávy vyhlášených tiskových agentur, jako byl londýnský *Reuter* nebo pařížský *Havas*. Stačilo, aby upozornily na to, že se v Česko-Slovensku šíří antisemitismus, a židovští obchodníci začali pomýšlet na bojkot, nebo jej hned zahájili.

Přítom veřejné mínění v řadě zemí bylo pomnichovskému Česko-Slovensku značně nakloněno. Například v Mexiku místní dovozci vysloveně žádali česko-slovenské dodavatele, při čemž prohlašovali, že jsou ochotni platit za zboží i o 5–10 % více než dosud. Jednak hledali náhradu za dodávky od sudetských firem, jednak na ně rovněž zapůsobila „Křišťálová noc“, jež vyvolala vlnu nového odporu proti Německu. Neznamená to, že všichni dosavadní odběratelé německého zboží se obraceli na Česko-Slovensko, žádoucí byli noví dodavatelé ze všech demokratických států.⁷⁴ Opět tu bylo patrné, že významnou úlohu hráli nejen židovští obchodníci v jednotlivých zemích, ale i jejich obchodní zástupci v Evropě, kteří mohli sledovat situaci zblízka. Ovšem také demokracie a odpor proti výbojnému totalitnímu státu byly vysoce hodnoceny.

Organizace židovských obchodníků v Uruguayi se v prosinci 1938 usnesla na bojkotu česko-slovenského zboží. V Argentině židovské organizace prozatím doporučily svým členům opatrnost při nákupech v Česko-Slovensku, protože panovaly obavy, že u česko-slovenského zboží jde ve skutečnosti o zboží německé. Protičesko-slovenskou kampaň (ale dlouhodobě i protiněmeckou) vedl v Argentině místní německojazyčný list *Argentinisches Tageblatt*, který podle sdělení zastupitelského úřadu měl neárijského majitele i redakci.⁷⁵ Kolektivní zástupce EÚ v Bolívii byl vyzván svými židovskými zákazníky, aby se vzdal zastupování česko-slovenských podniků, objevovaly se podněty k bojkotu česko-slovenského zboží.⁷⁶ Ve Venezuele byla situace poněkud jiná, protože tam se prozatím oživoval bojkot zaměřený proti Německu, zdůvodněný listopadovými událostmi:

73 Tamtéž, s. 4. Přítom vývoz z Československa do Jihoafrické unie utěšeně vzrůstal: v roce 1933 bylo vyvezeno zboží v hodnotě 47,9 milionů Kč, v roce 1937 již za 145,2 milionů. Tamtéž. Jihoafrická unie sice nepatřila mezi nejvýznamnější odbytiště československého zboží, ale v součtu s dalšími zeměmi mohly být ztráty velmi citelné.

74 Tamtéž, s. 5.

75 Tamtéž, s. 6–7, výtah ze zprávy čs. vyslanectví v Buenos Aires ministerstvu zahraničí z 21. 12. 1938, opírající se zčásti o sdělení čs. generálního konzulátu v Montevideu z 15. 12. 1938.

76 Tamtéž, s. 7.

„Bojkot německého zboží židovským obchodnictvem, o kterém se až dosud mnoho psalo, ale neprováděl se důkladně, rozrůstá se zde v Caracasu do velkých rozměrů. Židovští obchodníci, kteří ovládají zhruba 2/3 celého obchodu, zvláště textilního, obchod s kůží a bižuterií, odmítají nákup německého zboží a při nabídkách se předem dotazují o původu. Přesvědčil jsem se, že mnoho objednávek bylo anulováno, když došly první zprávy o novém pronásledování židů v Německu. V důsledku malého obchodu mají židovští obchodníci (nežidovští ovšem také) takové sklady, že mohou po delší čas vyhověti každé poptávce, mohou proto odmítati zboží německého původu a hledati jiné dodavatele. Nenaudou-li je do doby, kdy se jejich sklady začnou zřetelně vyprazdňovati, pak se ovšem zase pomalu vrátí k nákupu v Německu, protože nebudou pokračovati v bojkotu, kterým by si sami škodili a poskytovali výhodu nežidovské konkurenci. Našemu obchodu naskytuje se zde jedinečná příležitost nahraditi si ztráty, které mu byly způsobeny odstoupením části našeho území sousedním státům, záleží jen na tom, jak naše výroba bude reagovati na tuto příležitost rychlým podáváním nabídek, přizpůsobováním se podmínkám jednotlivých trhů a pod., v čemž bohužel silně kulháme za ostatními státy. Prospěšné by bylo, kdyby všechno naše zboží bylo označováno jako česko-slovenský výrobek.“⁷⁷

Česko-Slovensku nahrávaly velké sympatie, jimž se v řadě zemí Latinské Ameriky těšilo. Trh byl výrazně ovlivněn také již zmiňovanou „Křišťálovou nocí“, která oživila bojkot Německa. Otázkou bylo, zda Č-SR dokázala daného stavu využít. Zdálo se, že nikoliv. Nejlépe se příležitosti chopili očividně Američané. Jejich firmy nejen rozšířily propagaci svého zboží a poskytovaly různé výhody, ale do jisté míry jim zřejmě nahrávala ještě další okolnost. Německé firmy již nemohly spolupracovat s židovskými obchodními zástupci. Ti tedy hledali uplatnění jinde, což se jim nepochybně díky zkušenostem a starým osobním vazbám k zákazníkům dařilo – nově tedy pracovali pro firmy z demokratických zemí, velmi často právě z USA, při čemž mohli uplatňovat „osobní výběr“ a podílet se na bojkotu Německa či dalších zemí, jejichž politika vůči židům nebyla v pořádku.

Snahy odvrátit bojkot

V době, kdy se zprávy o šířícím se antisemitismu v Česko-Slovensku mohly ještě vysvětlit jako výstřelky ojedinelých radikálních nacionalistů, se někteří zahraniční zástupci československých firem snažili provádět opatření, jež by rozptýlila obavy mezi americkými dovozci. Vedoucí agencie Exportního ústavu v Chicagu hlásil již na konci roku 1938, že hrozí bojkot česko-slovenského zboží. Protože se nedočkal toho, že by zprávy amerického tisku byly česko-slovenskými úřady uvedeny na pravou míru, začal konat sám. Získal

⁷⁷ Tamtéž, s. 7–8. Zpráva z Venezuely není datována, je pouze patrné, že byla sepsána nedlouho po „Křišťálové noci“. To by znamenalo, že dosud nedorazilo do Venezuely příliš mnoho zpráv o antisemitských tiskových útocích v Česko-Slovensku, a tudíž nebyly ani zaznamenány protičesko-slovenské reakce mezi obchodníky.

oficiální prohlášení Svazu Čechů židů v Republice česko-slovenské, jež zprostředkoval místním obchodníkům. Poskytl je také nejrozšířenějšímu místnímu listu *Daily News*, který měl 3. ledna 1939 uveřejnit výňatky, v nichž sami čeští židé prohlašují zprávy o antisemitismu v Č-SR za nesprávné a snaží se situaci vysvětlit. Toto prohlášení mělo být rozesláno všem spolupracovníkům Exportního ústavu, konzulátům a známým dovozcům s tím, že je mají rozšiřovat dále, zejména obchodníkům, u nichž se setkali s náznaky bojkotu proti Č-SR, a také zdejšími židovským tiskovým kancelářím.⁷⁸ Taková aktivita, jež svým způsobem přesahovala povinnosti pracovníků Exportního ústavu, byla jistě chvályhodná a podobným způsobem měli pracovat všichni ostatní zástupci. Na druhou stranu ale je zde patrné, že tito lidé neměli skutečnou představu o vývoji doma a nemohli také tušit, že protizhidská opatření budou v Č-SR brzy uvedena v život.

Česko-slovenské zastupitelské úřady a zahraniční obchodní zástupci očekávali, že vláda jejich snahy podpoří a zprávy o pronásledování židů v Česko-Slovensku bude oficiální cestou vyvracet – jenže to se nedělo. Naopak koncem ledna 1939 vláda udělala krok, který se nijak zpochybnit nedal: jednak vydala výše zmíněná vládní nařízení č. 14 a 15, jež znamenala důslednější postup proti osobám, které neměly česko-slovenské občanství, tedy i proti uprchlíkům včetně židovských, a vedle toho nařídila – i když ne zcela oficiálně – propouštění pracovníků židovského původu ze státních úřadů. Zpráva o tom se rychle dostala do světa a měla okamžité následky. Jestliže do té doby se bojkot v USA rozrůstal jen postupně, nyní propukl plnou silou:

„poslední zprávy, uveřejněné ve včerejších a dnešních denních listech, znamenají úplný bojkot česko-slovenského zboží ve všech newyorských obchodech. Není nijaké možnosti prodeje hotového zboží se značkou Made in Czecho-Slovakia. Poněvadž bojkot byl již předtím dosti silný, nebylo mi možno uskutečnit pro Vás nějaký obchod; dnešní situace je však přímo zoufalá. [...] Lord et Taylor [...] nechce kupovat česko-slovenské zboží, poněvadž mu je odběratelé vracejí. J. R. Macy, Broadway, totéž. Stern Bros. [...] nekupuje česko-slovenské zboží. Roditi, H. V. Schloss, Broadway: pan Schloss uvedl mě k firmě Stern Bros., kde mně bylo řečeno, že není nijaké naděje pro moje zboží. P. Schloss sám dívá se do budoucnosti pessimisticky, uvedl mě nicméně ještě k firmě Loeser's Brooklyn, kde je tatáž situace.“⁷⁹

Jewish Morning Journal, největší židovský časopis v New Yorku, vydávaný v jidiš a hojně čtený příslušníky židovských obchodních kruhů, uveřejnil počátkem února článek o legislativních změnách v Č-SR a jejich bezprostředních důsledcích: Jako odpověď na dva zákony (přesněji vládní nařízení) česko-slovenského parlamentu stáhly židovské

78 Tamtéž, s. 10. Zpráva není datována, ale podle obsahu byla psána mezi 30. 12. 1938 a 2. 1. 1939.

79 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 669, č. j. 29 525/IV-1, Jiří Sojka, Universal Marketing Corp., New York, firmě Hynek Fuchs, Praha, 3. 2. 1939.

firmy z Anglie, Francie, Ameriky a Argentiny objednávky v hodnotě kolem 10 milionů dolarů. Je to smrtelná hrozba pro česko-slovenský průmysl. Tisíce židů obléhají denně konzuláty a různé židovské organizace, aby získaly možnost dostat se z Česko-Slovenska. Nejméně 50 000 židů musí opustit Česko-Slovensko kvůli novým zákonům.⁸⁰ Text článku nebyl zcela přesný, obsah vládních nařízení byl příliš zjednodušen a posunut, obchodní ztráty se jistě daly v tak krátké době jen těžko odhadnout, zaokrouhlená částka také budí pochybnost, řada prvků byla zveličena, nicméně hlavní bylo varování, které znělo trochu jako poplašná zpráva.

Podobných zpráv se objevilo více, a proto se česko-slovenská vláda přece jen k obranným krokům odhodlala. Ministerstvo zahraničí vypracovalo šestibodový výklad výše zmíněných opatření vlády o přezkoumání občanství některých osob a o pobytu cizinců (vl. nař. č. 14 a 15/1939) a rozeslalo jej počátkem února 1939 zastupitelským úřadům, aby podle něj odpovídaly na dotazy v dané záležitosti. Pravilo se v něm, že v česko-slovenském veřejném životě neexistuje společenský protizidovský bojkot. A dále mimo jiné, že ČSR od konce války poskytovala ze soucitu liberálně útočiště vystěhovalcům z různých zemí. Nyní, když bylo tak těžce hospodářsky postiženo a musí se starat o uprchlíky vlastní národnosti z odstoupeného pohraničí, nemůže ve své liberální politice pokračovat. Finanční náklady jsou příliš vysoké. Dále bylo zdůrazněno, že opatření nevycházejí z žádné rasistické nebo antisemitské tendence, ale jsou vynucena teritoriálními změnami, omezenými možnostmi výdělků a hospodářskými ztrátami. Pokračování textu upozorňovalo na:

„specifický fakt, že značná část židovstva na území československého státu po generace se isolovala od českého, slovenského a podkarpatoruského národního elementu, stranila jeho národním podpůrcům a napomáhala denacionalisaci českého, slovenského a podkarpatoruského národa. Jestliže nyní ony národní skupiny, kterým tato část židovstva dříve sloužila, je ze svých řad zapuzují, nelze proto ještě od českého, slovenského a podkarpatoruského lidu žádati, aby je mezi sebe beze všeho přijímal, a nebylo by mu možno zazlívati jako předsudek, kdyby tyto židy omezil v účasti na veřejnoprávních a hospodářských posicích na rámeček odpovídající spravedlivé jejich síle, šetře při tom jejich všeobecné svobody občanské. Tím spíše, jestliže – jak už řečeno – pro židy srovnávající se s lidem českým, slovenským a podkarpatoruským žádného takového omezení nebude. [...] řečená opatření jsou jediným zásahem, jež vláda česko-slovenská v řešení této otázky podnikla. Další zásahy nejsou zamýšleny.“⁸¹

80 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 669, č. j. 29 310/IV-5, Čs. generální konzulát v New Yorku ministerstvu zahraničí, 10. 2. 1939. V překladu do angličtiny zněl název *Lost about 10 Million Dollars business on account of laws on Jews*.

81 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart 669, č. j. 14 326/IV-6/39, oběžník zastupitelským úřadům z 6. 2. 1939.

Ujištění totožného obsahu poskytl ministr Jiří Havelka,⁸² který zřejmě byl v této záležitosti pověřen určitými pravomocemi, také Josephu S. Rosenbergovi,⁸³ který v únoru navštívil Prahu jako zástupce 57 amerických dovozců česko-slovenského zboží, aby varoval před bojkotem, k němuž by mohla vést diskriminace židů v Česko-Slovensku. Memorandum mělo v USA rychle příznivý ohlas. V New Yorku se 14. února sešlo více než 60 dovozců, kteří přijali rezoluci, v níž se zavázali spolupracovat na obnovení obchodních styků s Česko-Slovenskem v plném rozsahu. Stalo se tak jistě i díky Rosenbergovu vystoupení, v němž prohlásil, že v Č-SR dva dny poté, co obdržel zmíněné memorandum, veškerý tisk zastavil protižidovskou propagandu, jak bylo slíbeno, z veřejných budov zmizely protižidovské plakáty atd.⁸⁴ Newyorská rezoluce byla telegrafována ministru Havelkovi.

Zdálo se, že nebezpečí bojkotu je zažehnáno, tak to alespoň viděl newyorský generální konzulát. Koncem února hlásil do Prahy, že Rosenberg se zasloužil o odvrácení bojkotu, mimo jiné tím, že zapůsobil na *Jewish Telegraphic Agency*, jež dodávala zprávy týkající se židovských záležitostí po celém světě židovským i nežidovským novinám v USA. Rosenberg prý na podnět generálního konzula požádal tuto důležitou agenturu o opravu dřívějších zkrácených článků, což mohlo skutečně mít značný vliv.⁸⁵ Zajímavé je, že pobouření ve světě a vysvětlování česko-slovenské vlády se týkalo pouze oněch oficiálních kroků, tedy vládních nařízení č. 14 a 15/1939, zaměřených proti přistěhovalcům. Přitom nařízení vlády propouštět židovské zaměstnance ze státních úřadů, i když bylo neoficiální, se nemohlo utajit, ale o tom nebyla nalezena ani zmínka. A to se týkalo všech, ba především židů starousedlíků, kteří měli česko-slovenské občanství. Rychlý běh událostí směřující k okupaci zřejmě vývoj v této otázce předešel.

V zájmu spravedlnosti je třeba říci, že česko-slovenská vláda i soukromé firmy podnikaly také kroky, jež měly židovským spoluobčanům pomoci. Některé firmy a instituce je například přednostně vysílaly do zahraničí jako své zástupce či pracovníky do filiálky. Vláda usnadňovala židovskou emigraci pomocí jakési okliky v převodu peněz do zahraničí. Transfer peněz při vystěhování totiž byl oficiálně omezen jen na nezbytné

82 Jiří Havelka (1892–1964), od roku 1938 ministr bez portfeje česko-slovenské Beranovy vlády, ministr dopravy protektorátní Eliášovy vlády, současně přednosta prezidentovy kanceláře. Roku 1941 zatčen gestapem, do konce války pak v domácím vězení. Ve svých pamětech se Havelka o židovské otázce za druhé republiky a své úloze v této souvislosti nezmínil. Viz Jiří HAVELKA, *Dvojitý život. Vzpomínky protektorátního ministra*, Robert Kvaček – Josef Tomeš a kol. (edd.), Praha 2015.

83 Joseph S. Rosenberg (?-?), prezident americké společnosti Anco Import Co., předseda spolku dovozců kamenů a perel.

84 *6-point Czech memorandum to U.S. Importers Gives Assurance on Jews*, News, JTA, Vol. V, No. 68, 23. 2. 1939.

85 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 669, č. j. 35 720/IV-1, Generální konzulát v New Yorku ministerstvu zahraničí, 27. 2. 1939. O Rosenbergově činnosti viz též News, JTA, Vol. V., No. 63, 16. 2. 1939 a Vol. V., No. 68, 23. 2. 1939.

nutný rozsah vzhledem k potřebám vystěhovalce. Bohatší lidé proto s odchodem váhali, nebo se snažili peníze dostat přes hranice podloudně. Aby bylo vystěhování usnadněno, byl při Hospodářském ústředí pro podporu zahraničních styků, zaps. spol. s r. o., vytvořen zvláštní Výbor pro hospodářský transfer vystěhovalců. Jeho činnost spočívala v tom, že zprostředkoval vyvažovací finanční toky. Vystěhovalec složil česko-slovenské koruny u některé domácí banky, v zahraničí pak získal částku v devizách – po srážce, s níž předem souhlasil – získaných z vývozu česko-slovenského zboží, vývozce pak obdržel odpovídající částku doma v korunách. Tyto transakce v součinnosti s výše zmíněným výborem prováděly obchodní banky vlastníci oprávnění k devizovým obchodům. Akce byla založena na dobrovolnosti, zdá se ovšem, že poskytovala vystěhovalci největší výhody. Jinak bylo například možno využít akce ministerstva sociální péče, jež přidělovalo v omezeném rozsahu devizy vystěhovalcům. „*K důvěrné informaci uvádíme, že akce provádí se z pověření úředních míst, že však z důvodů na snadě jsoucích nelze zatím navenek tuto akci uváděti v souvislost s úředními místy. Výbor nemá proto námitek, jestliže v zahraničí využije se této akce propagačně, poněvadž zvýšeným odběrem zboží umožňuje se i hladký transfer emigrantských kapítál,*“⁸⁶ psali představitelé výboru ministerstvu zahraničí. Kolika lidem se tímto způsobem podařilo emigraci usnadnit, není jisté,⁸⁷ ale v každém případě je tu patrná snaha oficiálních míst v Česko-Slovensku podpořit své židovské spoluobčany alespoň při jejich odchodu ze střední Evropy do bezpečnějšího zahraničí. Zmiňované „propagační využití“ akce je poněkud sporné: jak to udělat, když se neměla uvádět do souvislosti s česko-slovenskými úředními místy? I kdyby se využilo neoficiálních cest, stejně hrozilo prozrazení, následované nepochybně těžko odhadnutelnými „kárnými“ kroky ze strany Německa. Pokud by se jimi ovšem Německo ještě zatěžovalo, když už okupace zbytku českých zemí byla nadohled.

I takové zprávy mohly ovlivnit zahraniční obchod Česko-Slovenska. Na jedné straně podle zprávy Exportního ústavu z 16. února 1939 nebezpečí bojkotu v USA ochabovalo, ale souběžně se objevovalo jiné. V evropských zemích se totiž šířily zvěsti, že Česko-Slovensko bude pohlceno Německem, a ty vyvolávaly mezi zahraničními obchodníky

86 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 669, č. j. 32 81 /IV-5, Výbor pro hospodářský transfer vystěhovalců ministerstvu zahraničí, 2. 3. 1939.

87 Podle Gebharta a Kuklíka od podzimu 1938 do 15. 3. 1939 emigrovalo z Č-SR téměř 3 000 židů, není ale patrné, kolika z nich se týkala zmíněná akce. Kromě toho se Výbor pro hospodářský transfer zmínil o „*britské půjčce*“. Velká Británie poskytla druhé republice půjčku 10 milionů £ k obnově narušeného hospodářství, ale s podmínkou, že nebude rasově diskriminováno židovské obyvatelstvo. Dále se 27. 1. 1939 česko-slovenská a britská vláda dohodly na finančním daru ve prospěch emigrantů ve výši 4 milionů £. Podrobněji viz J. GEBHART – J. KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české*, s. 124–125. J. Rataj naproti tomu uvádí počet 27 000 židovských emigrantů za druhé republiky jen z českých zemí. J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 116.

paniku, protože se obávali, že poté bude česko-slovenské zboží bojkotováno stejně jako německé.⁸⁸ Neblaze také nadále působily protizidovské články uveřejňované částí českého tisku, jenž požadoval další omezování – oficiálně doporuční zastoupení – židů ve školství, v některých oborech atd. A tak tomu bylo až do posledních dnů druhé republiky. Dříve, než mohlo padnout širěji založené a tím pádem účinnější rozhodnutí o bojkotu proti Česko-Slovensku, přišel nejprve rozpad tohoto státu a hned nato okupace zbytku českých zemí Německem. Poté už nebylo proč dále váhat.

Závěr

Bádání ve věci hospodářského bojkotu druhé Československé republiky kvůli stále hlasitějším projevům antisemitismu přineslo řadu zajímavých zjištění. Obecně známou věcí je, že druhá republika neměla sílu na to, aby všechny projevy antisemitismu potlačila. Na druhé straně je patrné, že i přes tlak domácích radikálů a opakované podněty z Německa vláda dokázala dlouho bránit prvorepublikové zásady a podlehla až na konci ledna 1939, kdy provedla první praktické kroky jednak proti židovským přistěhovalcům, jednak – sice neoficiálně, ale přece – proti židovským zaměstnancům státních úřadů. Současně se snažila vytvořit podmínky pro usnadnění emigrace česko-slovenských občanů židovského původu. Na protizidovských zákonech se pracovalo, ale až do okupace (kromě vládních nařízení č. 14 a 15/1939) nebyly schváleny.⁸⁹

Dále je patrné, že hospodářský bojkot nacistického Německa, zahájený již na jaře 1933 a podle některých známek již poněkud vyhasnuvší, v roce 1938 stále pokračoval. „Křišťálová noc“ jej výrazně oživila a veřejné mínění – nejen židovské – v demokratické části světa se stalo ještě citlivějším na všechny projevy antisemitismu. Proto se zaměřilo i na druhou Československou republiku. Prameny dokládají, že těžiště bojkotového hnutí se stále nacházelo v anglosaském světě, především v USA.

Bojkot se odehrával v několika rovinách: Provozovali jej jak jednotliví zprostředkovatelé obchodů, dovozní firmy a firmy zabývající se vnitřním obchodem v cílových zemích, tak k němu vyzývaly židovské organizace. Kromě toho i samotní zákazníci odmítali zboží z Německa, potažmo z Č-SR. Důvodem k odmítání česko-slovenského zboží zejména u obchodních firem nemuselo být proto právě pronásledování židů v zemi výrobce, ale i obavy z bojkotu přímo u zákazníků a z toho hrozící obchodní ztráty. Dopady bojkotu na česko-slovenské hospodářství nelze vzhledem ke krátké době trvání a několika obrátům ve vývoji zcela přesně vyčíslit.

88 AMZV, IV. s., inv. č. 18, kart. 749, č. j. 11 227/IV-5, zpráva Exportního ústavu z 16. 2. 1939, č. j. 32 842/IV-5, Obchodní a živnostenská komora v Praze ministerstvu zahraničí 3. 3. 1939.

89 J. RATAJ, *O autoritativní národní stát*, s. 117.

Česko-slovenská vláda, zastupitelské úřady, Exportní ústav československý i jednotliví obchodní zástupci se snažili bojovat proti oslabování dobrého jména Česko-Slovenska. Dařilo se to se střídavými úspěchy, ale konečné rozuzlení těchto snah přinesla až okupace 15. března 1939.

Summary

Economic Boycott in Response to Anti-Semitism Using the Example of the Second Czechoslovak Republic

The Second Czechoslovak Republic was a state which tried, on the one hand, to respect the democratic traditions of the First Republic – the state of T. G. Masaryk, but on the other hand, it was under very strong pressure. The domestic right wing, which used anti-Semitism as one of its weapons, was heard louder and louder, and from the outside, Nazi Germany tried to influence the internal development of Czechoslovakia. From spring 1933, Czechoslovakia was the aim of the economic boycott both from the side of the world Jewish organizations and the left-wing ones, which were trying to force the Nazi regime to change its internal policy. The boycott spread all over the world and was also directed against other countries that restricted their Jewish population. That is why

the Second Czechoslovak Republic, which did not succeed in preventing the right wing from anti-Semitic press and other manifestations and as early at the beginning of 1939 was pushed by Germany to take official measures, mainly against Jewish immigrants but not only against them, became the aim of the boycott. Therefore, not only individual business companies in the world but also end customers began to reject Czech-Slovak goods. Czech-Slovak embassies and sales representatives tried to refute the accusations of anti-Semitism, but they were only partially successful. The question of the boycott was eventually resolved by the occupation of the rest of the Czech lands on the 15th March 1939.